

Виолета В. Стојменовић

Народна библиотека Бор
sloterdajk@gmail.com

Оригиналан научни рад

УДК 028:[316.774:004(047.53)

07:316.776(047.53)

<https://doi.org/10.18485/bibliotekar.2022.64.1.1>

Небојша Миликић

Културни центар Рекс
n_milikic@hotmail.com

Јелена Вукићевић

„Висибабa”
katjuncica.cita

Славка Влалукин

„Немам име, имам коментар”
belgraddofska

С КЊИГОМ, ЗАЈЕДНО: КЊИГОЗБОРИ У ВИРТУЕЛНОМ ДРУШТВУ

Сажетак: Текст је конципиран као својеврстан разговор између теорија, односно релевантних научноистраживачких сазнања и изабраних пракси читања у виртуелној групи или заједници. Полазећи од друштвених (социјализујућих, заједничких и дружељубивих) димензија читања, текст покушава да укаже на широки распон могућих колективних намена индивидуалних и групних читања подржаних/продужених новим технологијама, које су довеле до експанзије низа трансмедијалних пракси изражавања, дељења и размене доживљаја и утисака великог броја читалаца различитих карактеристика и са различитим интересовањима и тежњама, омогућивши притом и увиде, односно методе и алате за анализу бројних аспеката коришћења књиге и читања у свакодневном животу. Троје саговорника чије се праксе друштвеног читања и усмерења у великој мери разликују, и међусобно и од преовлађујућих модела, промишљањем сопствених активности и искустава, доприносе полифоном и сарадничком читању читања, у духу дељења мишљења и искустава каквом се друштвеним читањем тежи.

Кључне речи: читање, друштвено читање, читалачке групе, клубови читалаца, друштвене мреже читалаца, апликације за читање, букстаграм, аматерска критика.

Читање у друштву

„Прва лекција којој нас читање подучава јесте како да будемо сами”, каже Џонатан Френзен у закључку свог есеја „Читалац у егзилу”, написаном 1995,¹ подразумевајући под егзилом индивидуалистичко измештање из сфере доминантно визуелне, сликовне масовне културе и њеног тада новог домена виртуелног и потенцијално тоталитарног умрежавања – исљење у књиге и књижевност. Малишани који имају среће да одрастају уз читање наглас вероватно знају боље: прва лекција којој читање може да нас научи и коју може да нам непрекидно предаје јесте како да не будемо сами, како да се повезујемо и са непосредно присутним, и са људима и окружењима од нас просторно и временски удаљеним, како заједничко читање подстиче имагинацију, рефлексiju и разноврсне ужитке, у истој мери, мада на другачији начин и другим средствима него оно које се одвија у самоћи и својеврсној изолацији од спољног света, а који је толико читалаца-писаца (читописаца), попут Пруста, са нежношћу и дивљењем описивало и евоцирало.

Читање може, али не мора да буде усамљеничка активност, иако Френзен није усамљен у глорификовању таквог односа према читању и подразумеваном презиру према читању које физички, ментално и темпорално није одвојено од свих других активности.² Може се читати и у друштву, са друштвом и за друштво, у ужем или ширем значењу те речи, и људи су то одувек радили јер су и индивидуалне читалачке могућности, преференције и праксе, укључујући у њих и везивање читања за контемплацију и медитацију или за дељење и комуникацију, уоквирене и прожете друштвеним. Чак и када се изузму периоди, заједнице и ситуације у којима је сарадничко или групно читање било или је и даље „нормално” и уобичајено, остаје потреба великог броја читалаца да своја читања, односно своје утиске и

¹ Jonathan Franzen, *How to be alone* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002), 178.

² Међу најпознатијим заговорницима и идеализаторима усамљеничког читања окренутог искључиво ка „унутрашњости” читаоца или читатељке спадају Свен Биркетс и Наоми Барон. Тако је, на пример, Наоми Барон врло критична према праксама повезивања читалаца путем алата за објављивање својих и праћења туђих реакција на текст у самом тексту, које су омогућили најпре читачи електронских књига, а које данас омогућавају многе апликације за читање са мобилних уређаја (нпр. Букшип, Ватпед, који се користи и за коментарисање тзв. фанфикције у току писања; код нас Букмејт и др.). О томе видети у: Виолета Стојменовић, „Ефекти дигиталних технологија на формирање читалачких навика”, у *MELISSA* Vol. 15, No. 2 (2016): 42–49, <https://doi.org/10.18485/melissa.2016.15.2.ch3>.

доживљаје изазване колико конкретним штивом, толико и самим читањем – било оно усредсређено или испрекидано, пажљиво или расејано, „дубоко”³ или површно, забавно или мучно и досадно, везано за текст у целини или само за насумице или пак циљано изабране делове, читање ради читања (због ужитка у самом читању), ради информисања, сазнања и учења или ради забаве, тј. естетско, утилитарно или рекреативно, интензивно или екстензивно – не само поделе, обзнане или, у новије време, објаве већ и да их размене и да их путем те размене потврде или доведу у питање, самим тим и у стање преиспитивања, разраде, дораде.

Реч је, дакле, о разлици у схватању самог појма читања: за једне он обухвата превасходно когнитивне активности, односно херменеутичке процесе дешифровања и склапања значења који се одвијају током непосредне интеракције са текстом (често уз занемаривање ефеката медија текста, односно технолошко-материјалних фактора на ту интеракцију⁴) или пак доживљај чији су најбитнији ментални и емотивни аспекти непреносиви, неотуђиви, некомуникабилни. Међутим, та суштински недељива радња не мора нужно да буде и усамљеничка, иако је тачно да као „техника социјализације” увек укључује и „један дубоко асоцијални елемент”⁵ – нарочито не откада су нови формати и апликације отворили могућност читања и (а)синхроног коментарисања маргиналија и подвлачења у тексту других, физички одсутних кочиталаца, без физичког контакта са „прљавим” библиотечким примерцима оштећеним туђим реакцијама – као што се о њој не мора и не може размишљати као нечему што се одвија ван друштвеног контекста, друштвено посредованих пракси и друштвених

³ Уп. нпр. Maryanne Wolf, *Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World* (Harper Collins, 2018).

⁴ Видети: A. Mangen and A. van der Weel, “The evolution of reading in the age of digitisation: an integrative framework for reading research”, *Literacy*, 50 (2016): 120. doi: 10.1111/lit.12086.

⁵ Andrew Piper, *Book Was There: Reading in Electronic Times* (Chicago; London: University of Chicago Press, 2012), 85. Треба, ипак, додати да ни тај асоцијални елемент – лична потреба за издавањем и потпуним удубљивањем у књигу (чији је избор и сам ретко и врло условно „сопствен”) и у своје интимне доживљаје и схватања њеног садржаја – не може заиста да искључи све друштвено произведене предуслове индивидуалног искуства и (ин)директне утицаје претходних друштвених интеракција, класа, група и заједница. (Не)посредне друштвене интеракције неизбежно, иако не и увек у истој мери и на истоветан начин, утичу на личне односе и поступке са одређеном књигом или одређеном врстом књига. Уп. DeNel Rehberg Sedo, “An Introduction to Reading Communities: Processes and Formations”, in *Reading Communities from Salons to Cyberspace* (Palgrave Macmillan, 2011), 1–24; Federico Piazola, “Social reading becomes digital”, in *Digital Social Reading* (2021) <https://doi.org/10.1162/ba67f642.a0d97dee>.

оквира разумевања и саме активности и конкретних предмета читања,⁶ које су нови медији умножили, а у неким случајевима и значајно скратили, дезинтегрисали и учинили дисконтинуираним.

За друге, читање је скуп когнитивних, афективних, телесних и комуникативних активности, који обухвата и оно што непосредној интеракцији са конкретним текстом претходи (избор места, времена, позе, предмета, медија и начина читања), и оно што читање тог штива накнадно продужава, дочитавање које се врши усменим или неким другим каналом и форматом дељења и преношења утисака, тумачења, запажања, афективних ознака и асоцијација везаних за штиво, које се онда третира и као катализатор и медијатор властите интимности и личног идентитета односно, тзв. укуса. Читање је у овом другом случају друштвено и у смислу дружељубивости. Стога књиге, независно од своје уметничке или научне, информативне или едукативне вредности, и као материјални предмети и као медиј, могу, а у ери свеprisутног интернета за многе првенствено и јесу место и средство вољне интеракције са својим или са друштвом у целини. При том нове технологије нуде или подржавају различите моделе заједничког читања и размене искустава и утисака, који се на основу карактеристика платформи и апликација искоришћених за ту интеракцију – само једне или више њих истовремено, комбиновањем њихових функционалности, као и комбинацијом офлајн и онлајн активности – разликују по начину на који се читаоци сусрећу или ступају у контакте, а читалачке групе или мреже одржавају, уређују, модерирају, појављују и оглашавају у јавном онлајн простору. С обзиром на то да су мотиви, разлози и циљеви таквих виртуелних окупљања читалаца различити, било да је реч о онима који их иницирају или о онима који се постојећим групама и мрежама прикључују, имајући у виду и чиниоце који састанке и интеракције читалаца у физичком простору онемогућавају (од географских раздаљина и временских разликажења, преко величина група и мрежа, до ратова и епидемија), не чуди број специјализованих и неспецијализованих друштвених мрежа, сајтова

⁶ Елизабет Лонг за ове често невидљиве односно приватно непрепознате друштвене подлоге читања и интеракција с књигом и другим читаоцима користи термин друштвена инфраструктура читања, доказујући неодрживост „хегемоне слике усамљеног читаоца“ (Elizabeth Long, *Book Clubs: Women and the Uses of Reading in Everyday Life* (Chicago: University of Chicago Press, 2003), 8–11; E. Long, “Textual Interpretation as Collective Action“, *Discourse* 14, no. 3 (1992): 104–30, <http://www.jstor.org/stable/41389235>). Та „инфраструктура“ и даље ствара илузију о потпуном поклапању појмова читање и књига (тачније, дужи, линеарни текст, штампан или електронски), а на основу ње се одређује ко је читалац (ко се сме таквим сматрати) и који су начини и предмети (формати) читања (не)пожељни.

за индивидуалну и колективну каталогизацију и класификацију књига, апликација за читања и(ли) вођење приватних и заједничких дневника читања и другог што се читаоцима, и као појединцима и као маси сродних интересовања, нуди и што они испробавају, мање или више успешно и смислено користе, прилагођавају својим специфичним потребама, циљевима и тежњама, комбинују, на крају често и напуштају.

Једну могућност или један модел „мултимедијалног” друштвеног читања представља рад специфично оријентисаних, у данашњем контексту нетипичних читалачких група Културног центра Рекс, чији се састанци одвијају директно на Зуму, а индиректно на Фејсбуку и објављују на Спотифају. О њима смо разговарали са Небојшом Миликићем, културним радником и активистом из Београда.⁷

В. С.: Један од најраспрострањенијих модела клуба читалаца јесу претежно или искључиво женске групе⁸ у оквиру којих се разговор о књигама које се заједнички читају одвија у виду размене личних утисака, а у контексту жеље и потребе за осећајем припадности, налажењем „сродних душа”, емотивном или интелектуалном подршком, самопотврђивањем и изградњом самопоуздања и самосвести,⁹ због чега се таква пракса често перципира као женска (женскаста, претежно емотивно а не интелектуално оријентисана) разбрига и занимација, утеха или (библио)терапија.¹⁰ Притом се, сем када је о школској деци реч, превиђа или заборавља чињеница да су заједничка читања, читалачке групе и клубови биле (и остале)

⁷ Небојша Миликић (1964) од 1990. године бави се политичким, научним и културним активизмом, савременом уметношћу, независним истраживањем и јавном дебатом, а од 2000. године ради у Културном центру Рекс као иницијатор и координатор пројеката и програма. Пише о културним и политичким проблемима транзиционих друштава и објављује на интернет порталима, блогу и у разним типовима публикација. Учествује у различитим програмима и пројектима културне, активистичке и уметничке сарадње у земљи, региону и иностранству.

⁸ Овај податак је готово општепознат, као и чињеница да су у земљама са високим степеном писмености читатељске бројнице од читалаца, што потврђују и библиотечке статистике чланова/корисника по полу. Видети: DeNel Rehberg Sedo, “Readers in Reading Groups: An On-line Survey of Face-to-Face and Virtual Book Clubs”, *Convergence: The Journal of Research into New Media Technologies* 9, no. 1 (2003): 71–73. То, наравно, не значи да нема доминантно мушких читалачких група и клубова. Видети: Anatolij Gruzd et DeNel Rehberg Sedo, “#1b1t: Investigating Reading Practices at the Turn of the Twenty-first Century”, *Mémoires du livre / Studies in Book Culture* 3, no. 2 (2012), <https://doi.org/10.7202/1009347ar>.

⁹ Уп. нпр. Linsey Howie, “Speaking Subjects: Developing Identities in Women’s Reading Communities”, in *Reading Communities*, 140–158.

¹⁰ Нпр. Anna Kiernan, “The Growth of Reading Groups as a Feminine Leisure Pursuit: Cultural Democracy or Dumbing Down?”, in *Reading Communities*, 123–139.

и важно средство описмењавања, политичко-идеолошког образовања (некада и индоктринације), оспоравања и других условно речено просветитељских пројеката ширења сазнајних хоризоната депривилегованих и развоја њихових когнитивних и интерпретативних вештина. Отуда и предрасуда да је у оваквим случајевима заједничка производња знања (ако се уопште и дешава) подређена откривању и стварању афективних веза и афинитета међу члановима, те да је реч (само) о једној од могућих форми културне односно доколичарске потрошње. Како Ви видите читалачке групе у којима учествујете? Да ли заједничко читање треба да води размени, а последично и расту (са)знања и интересовања или тзв. личном расту и развоју или развоју идентитета у смислу посредованог саморазумевања?

Н. М.: Читалачке групе у којима учествујем видим као платформу за различите могућности радикалне едукације кроз колективну анализу књижевног дела и његових могућих порука, функција и било уметничког било општијег друштвеног смисла у времену настанка, афирмације и/или нашем времену (било у смислу канонизације, актуелизације, маргинализације или рецимо тенденциозног заборављања неког дела). Нисам баш сигуран шта чему (и коме) треба и може да значи и куда да води радикална едукација, некад је она пожељна и могућа као процес освешћења, субјективизације и еманципације, некад можда и не. Процеси друштвене атомизације учинили су колективни рад простором непризнатих могућности и исхода, често смо истицали да наше групе макар покушавају да по осам различитих друштвених односа и перспектива успоставе неки процес молекуларизације атомизованог „чланства”, успостављања параметара и критеријума које можемо заједнички, а из различитих позиција препознати као објективно постојеће и важеће, у чему препознајем тенденције прогресивног „просвећивања” али и политизације и активистичког ангажмана. Идентитетске позиције и границе јесу предмет-објекат и субјект оваквих приступа и било плански било спонтано покушаваних или примењиваних метода рада. Изазови рада на тим границама су и теоријски и практично јасни, резултати су неизвесни као и у сваком колективном раду/процесу који полази од и акумулира индивидуалне, а креће се ка и могуће генерише заједничке увиде, сазнања и разумевања. Реално гледајући, немамо адекватну објективну оцену досадашњег рада а опет, питање је да ли је она уопште и могућа. Можда је важно нагласити да читамо већ шесту или седму књигу, у трајању од три године, није то лако ни проценити ни потценити. Ја бих ипак да искористим прилику да преценим и приметим да је то један мали подвиг, а ви како хоћете.

В. С.: Читалачке групе и клубови читалаца некада подразумевају дискусију о књигама које су (готово) сви чланови већ до краја прочитали. Групе које организује Културни центар Рекс, напротив, подразумевају разматрање књиге део по део, у току читања, уживо на Зуму, тако да је утицај туђих утисака, знања, ставова и праваца размишљања на формирање сопственог доживљаја књиге о којој је реч потенцијално јако велик. Да ли такво међусобно уплитање и вођење читања у специфичним правцима чешће води томе да се одређени начин читања (у смислу разумевања, контекстуализације и вредновања) истакне и усмери читање читаве групе или се чешће јављају отпори и разилажења?

Н. М.: Има свега, то и јесте поента. У суштини, технички гледано то је „дубинско” читање са више пари очију. Долази неминовно до укрштања и сударања погледа, до тримовања субјективних премеравања, игнорисања или преувеличавања као и идеолошког подешавања оптике. Мора да долази до тога. Има и идејних и политичких разрокости, жмурења и намигивања, уобичајене корупције и намештаљки, па људи смо. Али текст је ту, такав какав је, ту је време његовог настанка, историјско међувреме, а онда и наше време које капацитет текста ставља на различите тестове и ваге, свако је слободан да одмерава на којој хоће ваги, да се позива на свој угао читања, тестирања и гледања на ствар. На крају питање је коју јединицу мере бирамо, уметничку, политичку, историјску, из које историјске или актуелне класне позиције (или позе) бирамо, меримо и премеравамо, наравно да ће се водити класна борба и у групи. На пример, после свих високопарних интерпретација лика Базарова из Тургеневљевог романа *Очеви и деца*, анализа сваке његове речи из тих сјајних дијалога, његових судара и двобоја се репрезентима болно реформишућег друштва царске Русије (а који се, узгред буди речено, услед континуитета дилема периферног средњекласног интелектуалца, буквално и дан-данас одвијају на свим друштвеним нивоима капиталистичке периферије, од ФВ глобалне кафане до буржоаских парламената) дакле, после свих наших напора да (заједно са Тургеневом) некако дисквалификујемо и што пре сахранимо овог „непромишљеног” и „узалудног” аватара свих радикалних индивидуалаца, несуђених трансформатора конзервисаних, идејно-политички учмалих и већ иструлелих друштвених поредака, јавља се мишљење из једне „пратеће” читајуће групе, коју смо покушавали да формирамо са дугогодишњим сарадницима у насељу са социјалним становима Камендин у Земун Пољу. Човек који има само основну школу, али му је из тешког детињства на селу блиско искуство ликова кметова из романа, овако је описао Базарова: „Он хоће да описмени народ а ови сви око њега знају да је то за њих опасно...”

В. С.: Разговори о књизи у читалачким групама и клубовима могу да одведу до разговора и расправа за које је књига или њен део тек повод и који залазе у домен личних искустава, интересовања, животних стилова. Да ли је за успешно функционисање такве групе сврсисходније и стимулативније држати се унапред договорених или чак задатих тема и питања за размишљање којим читање књиге треба да се води или се препустити (модерираном) излагању и преговарању субјективних утисака и асоцијација? Да ли су разговори плоднији када се читаоци држе књиге и разматрају њена могућа значења у контекстима чија се релевантност заснива на мотивима и поступцима примењеним у књизи о којој је реч и њеној потоњој друштвеној рецепцији или пак онда када се у размену мишљења укључе доживљаји проистекли из примене текста на личне околности? Да ли изношење емотивних реакција на књигу води ђаскању ради ђаскања или је могуће заједнички освестити узроке и услове тих реакција и тиме читању опет заједнички придодати критичку димензију?

Н. М.: Па нема правила, зависи од расположења учесника/учесница, али и модератора, некад се договори унапред која ће тема или поље дискусије бити; на пример, позивали смо као гостујуће излагаче активисткиње или активисте који су имали искуства и праксе које на неки начин кореспондирају са темама, или чак ликовима у роману, али, опет, расправа је спонтана, некад све оде у дискусију неког детаља, у његову актуелизацију или историзацију, некад се тешко хвата веза са актуелношћу. У сваком случају отворен је простор за сваки приступ, некад неко форсира једну димензију, некад се ствари једва крећу, неки од учесника су редовнији, мотивисанији и спремнији, заинтересованији, неки пасивни или тек повремено присуствују, сва питања и изазови „групне динамике” су на столу као и сама књига која се чита. Наравно, постали смо и нека врста „екипе”, редовних онлајн сусретања и упознавања. Добра и лоша ствар је што нам ово није пројектна активност, тако да немамо онај проблем неуротичног јурења циљева и рокова, а са друге стране, непостојање пројектног, тј. динамичког и темпоралног оквира уме да збуњује, некако је све замисливо осим тога да се људи окупљају у оваквој групи да би читали мало-помало књигу „са више пари очију” и размењивали доживљаје и искуства.

В. С.: Да ли стога рад читалачке групе више зависи од књиге која се чита и коментарише или од читалаца, тј. од њихових предзнања, образовања, професија?

Н. М.: Искрено, највише зависе од *set-up*-а, дакле формата који се нуди. Сами наслови нашег програма „Библиотеок” или појединих читалачких група „Добар лош з(н)ао” или „Није то тај камен, Сизифе” асоцирају

донекле на конципирање ван уобичајеног формата, али могуће и на његово најозбиљније, најприлежније схватање и прихватање. Искрено, не знам како другачије могу функционисати читалачке групе. Не видим да се дискусијом након читања целог романа може досегнути тај ниво слојевитости и испоштовати разгранатост и разубуђеност проблематике и тематике коју обрађују класични романи (или нпр. Однос поетике/проседа и идеологије/тезе/поруке), тим пре што та општа места/мишљења о битним романима имамо у сваком предговору или поговору, у мејнстрим оценама и описима, док уласцима у детаље откривамо, хтели или не, имали или немали капацитете и мотиве, и поједине, често скривене проблеме тих канонизујућих приказа и интерпретација. На пример, занимљиво би било размотрити колико стручних приказа *Зайиса из њодземља* уопште помиње „потпуну структурну зависност” те новеле од романа *Шта да се ради* Чернишевског, како је то дефинисао и минуциозно анализирао Јозеф Франк.

В. С.: Да ли, на основу учешћа у више различитих читалачких група, можете да кажете да заједничко читање доприноси Вашем доживљају и разумевању значења и(ли) значаја конкретних дела, па чак и измени става према (про)читаној књизи, или Вам пре, самим тим што морате да их артикулишете и браните, помаже да изоштрите доживљаје и мишљења формирана током индивидуалног читања? Или је читалачка група ипак превасходно средство интеракције које самом читању, независно од тога шта се и због чега конкретно чита, придодаје вредност?

Н. М.: Све да, да, да... то је као питање чему служи уметност, да, служи и сопственом и групном образовању и развоју, и стицању и проверавању индивидуалних и критеријума и начела заједница које су укључене или у којима се таква делатност одвија. Имамо у серији *Жица* добар пример широког домена утицаја читалачке групе у једном затвору. Променила је цео низ односа, чак најмање међу члановима групе, али интензивно у широј заједници осуђеника и у спољашњем кругу њихових пријатеља и рођака. Прича је била и остала најмоћнији медиј, а сваку моћ треба доводити у питање и анализирати у свим друштвеним форматима и формацијама које се та моћ и пратећа политика тичу. (Ево као могуће илустрације цитата апропо поделе светског јавног мњења по питању трагедије рата у Украјини: „Ми правимо природне законе. – Није истина! Ви не владате чак ни овом планетом. А Евроазија и Истазија? Њих још нисте освојили. – Победићемо их кад нам буде одговарало. Но чак и да их не победимо, шта би то сметало? Ми их можемо једноставно искључити из свести. Океанија је цео свет...” (Ц. Орвел, 1984))

Читањем до друштва

У савременим, технолошки посредованим модусима друштвеног читања, књига и тзв. обичан читалац евидентно су и несумњиво равноправнији него раније, када су право на објављивање свог мишљења о књизи и своје оцене књиге имали само малобројни професионални односно обучени и институционално подржани (врло ретко популарни) ауторитативни читаоци, при чему је у још ређим случајевима сам читалац био једнако важан или, због свог особеног стила, важнији од књиге.¹¹ Штавише, у фокусу сваког јавног дискурса о било којој књизи, без обзира на приступ, углавном су биле теме, (могућа) значења и средства путем којих и помоћу којих се та значења стварају (у самом тексту или у свести идеалних или типских читалаца) и преносе, као и доприноси књига одређеном уметничком, научном или општекултурном пољу. Осећања, психолошка стања и афекти изазвани штивом, изливи одушевљења или негодовања, тренутне субјективне реакције или трајне емотивне везе успостављене са фикционалним светом, претпостављеним сензибилитетом његовог творца или књижевним ликом, случајне и(ли) превише личне асоцијације и схватање текстова у контексту приватних преокупација и ситуација, остајали су, ако се уопште артикулишу и изразе, за приватне разговоре и преписке, дневнике читања, личне збирке цитата, маргине и пропратне стране самих књига као приватних поседа или јавних односно библиотечких добара, где су крајње непожељни. Феномени (или нише) познати као букстаграм, буктјуб, букток и сада већ непрегледно мноштво платформи и апликација намењених читаоцима

¹¹ У литератури се стога спомињу „револуција стручности” и „демократизација компетенција”, те појава фигуре професионалног аматера („про-ам”) који је своју стручност стекао или стиче кроз свакодневну праксу, у овом случају, читања и коришћења књига. (L. Wiart, « Définition et caractéristiques des réseaux socionumériques de lecteurs », in *La prescription littéraire en réseaux*, 10.4000/books.pressesenssib.7441, 18) С обзиром на то да је интернет подстакао више него значајан број читалаца да своје утиске, реакције, индивидуалне класификације (тзв. персономије и на основу њих настале фолксономије) и оцене прочитаних књига забележе и похране, у форми текста, текстуалне или сликовне ознаке, фотографије, аудио-снимка, видеа, у литератури се јављају и други неологизми, па се сами читаоци односно корисници књига и читалачких алата за приказивање читања и књига називају и термином Џорџа Ландауа *writers* (писаоци, рецимо) или, као и други активни корисници друштвених мрежа, нешто старијом Тофлеровом кованицом прозументи. Видети: Simone Rebora [et al.], *Op. cit.*; Brigitte Ouvry-Vial, “Reading seen as a Commons”, *Participations* Vol. 16, Issue 1 (May 2019): 142, 146.

и везаних за књиге, односно њихову употребу и размену или куповину, у први план избацују управо изразито личне, чак интимне, субјективне и емотивне аспекте коришћења књига и читања,¹² откривајући спектар дивергентних очекивања од читања, као и заступљеност свакога од њих у умреженој читалачкој популацији. Притом су, када се јаве, екскламације и други емфатични изрази јаких емоција понекад (ређе) траг заиста спонтане односно реакције у тренутку читања, а чешће накнадна, емотивно „обојена” конструкција – у најбољем случају (вордсвортовско) смирено „прибирање” (пресећање и, нужно, преобликовање) емоција које читаатељка жели да открије и подели са другима, изазивајући једнако емотивне коментаре; у најгорем – пуко, некритичко подражавање привлачног и ефектног приступа књигама и читању.

Постепено, али одлучно, експанзија приватних читалачких интересовања и пракси у јавни простор утиче колико на издаваштво (укључујући и маркетиншке активности издавача и дистрибутера, односно књижара) и само стваралаштво, толико и на све друге дисциплине и делатности које се баве (и) књигом односно читањем. Тако се и у библиотекарству, већ десетак година, књигоцентрична умрежавања читалаца или посматрају и изучавају да би се видело како читаоци као (потенцијални) корисници библиотеке говоре о одређеним књигама, жанровима, врстама, читању уопште, шта их стимулише да наставе са читањем, којим се техникама препоручивања или одвраћања служе и на који начин књиге повезују, често мењајући

¹² Овом карактеристиком тзв. аматерске критике бавили су се и баве се, на различитим примерима, корпусима различите величине и различитим методама, укључујући и новije методе дигиталне хуманистике, многи истраживачи. Нпр. Steiner, Ann, “Private Criticism in the Public Space: Personal writing on literature in readers’ reviews on Amazon”, *Particip@tions* Volume 5, Issue 2 Special Edition (November 2008); Marine Siguiet, «Donner à voir le lecteur sur les réseaux sociaux numériques : «Bookstagram», entre nouveaux régimes de visibilité et iconographies standardisées», *Études de communication*, 54 (2020), mis en ligne le 02 janvier 2022, consulté le 07 janvier 2022, <http://journals.openedition.org/edc/10203>; <https://doi.org/10.4000/edc.10203>, 123; видети и Simone Murray, *The Digital Literary Sphere: Reading, Writing, and Selling Books in the Internet Era* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2018), 125. Једна комбинована квалитативна анализа 692 приказа бестселера објављених на Гудридсу показала је да се у чак 68% приказа (фикционалних дела, углавном) спомињу емотивне реакције на књигу. (Beth Driscoll and Denel Rehberg Sedo, “Faraway, So Close: Seeing the Intimacy in Goodreads Reviews”, *Qualitative Inquiry* 25 (2018): 248–259). Један од резултата фаворизовања афективно-сентименталног односа према књизи јесте и тренд („жанр”) снимака плакања над књигом, тренутно јако популаран на Тиктоку. Томе би, ипак, требало додати да књиге и читање у животима „обичних” читалаца имају врло различите функције и сврхе и да, стога, у објавама о њима не може бити (и није) реч о једном типу емоционалног деловања читања односно књига, нити само о тој врсти ефекта.

опсег и значење већ утврђених класификационих термина,¹³ али и да ли тако стечени увиди могу имати неку (и какву) примену у библиотечкој делатности,¹⁴ или им се пак библиотеке мање-више успешно придружују (углавном подражавајући их). С обзиром на то да је број пратилаца, тј. посматрача било „друштвеног живота” одређених књига, било појединих читалачких аутобиографија потенцијално много већи од броја учесника у овим праксама, свакако би требало узимати у обзир утицаје тих пракси на читалачка интересовања, изборе и очекивања корисника библиотека везана за грађу и начин њеног представљања и препоручивања.

Поред тога, онлајн објаве о књигама и имплицитне податке које читаоци остављају за собом, а у случају читања е-књига и само читање (у смислу процеса који се одвија одређеном, променљивом или непроменљивом брзином, са одустајањем или без њега, уз разне интервенције у самом тексту и на његовом ободу или без икаквих интервенција) прате и(ли) анализирају и повезују не само видљиви пратиоци односно „пријатељи”, невидљиви читаоци у потрази за оријентирима у свету књига и читања, издавачи, библиотекари и дистрибутери књига, алгоритми и њихови креатори, већ и бројне научне дисциплине. Сем што се баве дискурзивним и другим карактеристикама изражавања ставова о књигама/делима у сфери друштвених форми читања, те покушајима да дефинишу методологије истраживања утицаја и ефеката књига на читаоце кроз програмиране анализе објаве и тзв. великих података о књигама и читаоцима,¹⁵ истраживачи покушавају да одгонетну и мотиве (а очито је да је реч о већем скупу хетерогених, некада конвергентних а некада и дивергентних импулса¹⁶) који људе подстичу

¹³ Нпр., појам класика на Гудридсу је ужи и, с обзиром на етничку и расну припадност аутора, хомогенији него у академским и просветним круговима (Melanie Walsh and Maria Antoniak, “The Goodreads ‘Classics’: A Computational Study of Readers, Amazon, and Crowdsourced Amateur Criticism”, *Journal of Cultural Analytics* 4 (2021): 243–287. doi: 10.22148/001c.22221.

¹⁴ Нпр. Yesha Naik, “Finding Good Reads on Goodreads: Readers Take RA into Their Own Hands”, *Reference & User Services Quarterly* Vol. 51, No. 4 (Summer 2012): 319–323 или Simona Paolantoni, «Social Reading E Nuova Mediazione: Indagine Qualitativa Sul Rapporto Tra Lettura Giovanile, Reti Sociali E Biblioteche». *AIB Studi* 61, 1 (2021): 85–99. <https://doi.org/10.2426/aibstudi-13076>.

¹⁵ Преглед и класификацију тих истраживања дају: Simone Rebora [et al.], “Digital humanities and digital social reading”, *Digital Scholarship in the Humanities* Vol. 36, Issue Supplement_2 (2021): ii230–ii250, <https://doi.org/10.1093/llc/fqab020>. Преглед најважнијих резултата истраживања дискурзивних специфичности аматерске критике на неколико платформи / језика даје Pianzola, “What digital social reading reveals about readers”, in *Digital Social Reading*, <https://doi.org/10.1162/ba67f642.a0d97dee>

¹⁶ F. Pianzola, “Social reading becomes digital,” <https://doi.org/10.1162/ba67f642.a0d97dee>; Wiart, 253.

да редовно објављују своје читалачке активности и реакције, да учествују у јавним читањима и другим масовним читалачким активностима.

У сваком случају и без обзира на то које димензије и сврхе читања, а онда и књига, истичу и највише цене, читаоци су добили нове просторе, формате и алате за изражавање, (пре)обликовање и комуницирање својих „одговора” на књиге, као и за окупљање, а са њима и нову мотивацију и видљивију гратификацију – могућност интеракција потенцијално врло широког опсега – за бављење сопственим читалачким искуствима и доживљајима и за рад на њима. Употребна и разменска вредност (свакодневног, рекреативног) читања у виртуелним заједницама и групама окупљеним око књига, писаца/писатељица и других чинилаца књижевног поља свакако је већа него у непосредном физичком окружењу већине индивидуалних учесника, иако је међу могућим активностима на читалачким платформама и у оквиру читалачких мрежа интеракција међу читаоцима (размена мишљења и утисака о књигама), а не само са објављеним садржајем (свиђање и одобравање), заправо ређа него што се чини на први поглед.¹⁷

До изражаја, дакле, долазе свакодневне (нестручне) праксе читања (читање као хоби, независно од струке читатељке/читаоца), личност читалаца (њихов наводни идентитет и интегритет, животни стил у који се уклапају и чиновни читања из задовољства и књиге које се читају и препоручују или разматрају, а што се потцртава повезивањем читања са другим активностима и праксама конзумације других медија и формата, односно асоцијацијама са серијама, филмовима, музиком) и њихов мање или више свесно и намерно конструисани имиџ, који на платформама које фаворизују визуелне приказе, поред избора књига и стила текстуалних коментара/приказа, подвлачи и визуелни стил – стил портретисања књиге у склопу аранжираног и ретушираног амбијента, из одређеног ракурса, помоћу одређених, асоцијативних реквизита, у које, у понеким случајевима, спадају и делови тела читалаца односно, далеко чешће, читатељки (најчешће је реч о екстремитетима и лицима делимично или потпуно заклоњеним књигом).¹⁸

¹⁷ Уп. и Louis Wiart, „Le public et les usages des réseaux socionumériques de lecteurs”, in *La prescription littéraire en réseaux : enquête dans l'univers numérique* (Villeurbanne: Presses de l'enssib, 2017), 244–245 (табела 37), doi:10.4000/books.pressesenssib.7491 потврђује очигледно.

¹⁸ Букстаграми који књиге „портретишу” у амбијентима без људи или са „комадима” људи додатно истичу емоционалну и афективну димензију читања. Притом, гледалац има утисак да је у положају/пози читаоца књиге са слике или пак да неке вири преко рамена, у сваком случају, да је део сцене/сценографије читања. Поред тога, подсећајући на мртве природе као сликарски жанр, те слике имплицирају персонификацију (нису

Иако се књиге повремено „изводе у шетњу”, тј. фотографишу или снимају у јавним градским просторима или у тзв. природи, ипак преовлађују приватни амбијенти, чиме се, уз чињеницу да женски род у квантитативном смислу доминира виртуелним књишким сферама, истовремено са ревалоризацијом приватности, можда и парадоксално, потврђује и оснажује спрега појмова женско, приватно, (изолирано) читање из (или зарад) задовољства, опуштање и дружење путем књига, коју су вековима градиле конвенције искључивања жена из јавног и простора јавне расправе о било чему, па и о књигама и читању.

Са једне стране, реч је о разради и уобличавању, односно дизајнирању утисака који су се некада преносили (ако су се уопште преносили) претежно усменим путем, а сада бивају фиксирани, самим тим и модификовани, у форми текста, најчешће протканог специфичним иконицама¹⁹ и готово обавезним дескриптивним (класификујућим) и(ли) вредносним ознакама (хештегови, „полице” итд.), и(ли) у форми слике, фотографије и(ли) аудио(-видео) записа, чинећи видљиви(ји)м механизме и средства која у свакодневној пракси одређене укусе, интересовања и ставове чине привлачнијим и утицајнијим од других, али уз значајну интервенцију техничких карактеристика и алгоритама платформи и апликација у „спонтани” процес откривања, стварања, ширења, препоручивања и преговарања вредности и других категорија на основу сличности, тако да се илузија спонтаности не наруши, макар не сасвим. Са друге стране, реч је о издвајању појединих читалаца чији избори, начини и сврхе коришћења књига постају мање-више узорни, чиме се читање истовремено и промовише – као активност која испуњава, али се и унижава – као по себи недостатно. Другим речима, поред вредносног и означавања књига у складу са индивидуалним и заједничким таксиномијама, најпопуларније читалачке платформе нуде и могућност означавања самих читалаца – док, на пример, на Гудридсу могу да постану библиотекар (зато што су унели или допунили податке за велики број књига) или врхунски рецензенти (зато што су оценили и

.....
само метонимија својих невидљивих власника и(ли) читалаца, већ својеврсна „бића” по себи – труд уложен у кадар мерило је „драгости” тих бића). Кумулативни ефекат толиких индивидуалних и групних „портрета” књига (наравно, то не важи само за књиге) јесте и фетишизација предмета. Детаљнију анализу типичних бустграмских објава дају: Bronwen Thomas, “The #bookstagram: distributed reading in the social media age”, *Language Sciences* 84 (2021), <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2021.101358>; M. Siguier, *Op. cit.*

¹⁹ Чини се да доступан репертоар емотикона и имоција утиче, макар понекад, и на избор лексике за означавање утисака, емоција, асоцијација изазваних књигом или њеним читањем.

приказали велики број књига, при чему су други чланови мреже, од којих су неки такође читаоци, а неки не, те њихове доприносе колективном знању о књигама притом, опет колективно, кумулативно, оценили највишом оценом), на француском Бабелију читаоци могу да се класификују на три нивоа на основу броја, врсте, дужине и квалитета својих прилога и других активности на мрежи, при чему је број значки (неки назови су духовити, па и иронични – бабелиотекар, графоман, библиождер) јако велики, чиме се подстичу такмичарски и лудички однос према читању, али и континуирани рад на произвођењу садржаја. Хијерархије читалаца нису, дакле, укинуте, мада су се критеријуми значаја и успеха променили, дестабилизовали и постали провизорнији.

Истакнути читаоци не иницирају само праксе коришћења књига које су већ добро познате из офлајн клубова и читалачких група, као што су дискусије, већ уводе и додатне подстицаје, тзв. изазове (у најгорем случају чисто квантитативне, понекад пак везане за жанрове, теме или неке друге дистинктивне карактеристике књига или текстова), односно „читатоне” и даривања, а затим и друге заједничке акције. Међу популарнијим је тзв. путујућа књига, при чему књига, бивајући најпре предмет жеље и надметања, колико и средство успостављања нових интерперсоналних односа, као материјални предмет постаје уникатани носилац хронологије своје циркулације и трајних трагова свих који су у размени и заједничком читању учествовали, а онда и повод за међусобну јавну размену утисака у дигиталној сфери. На тај начин, предложене и прихваћене акције, као и објаве у форми распитивања, јесу и погон интеракције са садржајима које књишки инфлуенсери објављују и стога не само начин промовисања одређених књига и коришћења књига уопште већ и самих дигиталних мрежа путем којих се те књишке и читалачке размене одвијају, односно представа о дељењу и дељивости, заједничком и заједништву, друштву и друштвености које оне подразумевају и на чијем се усвајању заснива њихов успех.²⁰ Захваљујући начину на који се у оквиру тих платформи садржаји класификују и сортирају, могло би се, стога, рећи да се заједничким изборима и оценама више оцењују међусобни односи разних актера књижевног поља, а мање само или саме књиге.

О томе како се у таквом окружењу перципирају и практикују читање, коришћење књига и циркулација књишких и књижевних вредности, разговарали смо са читатељкама активним на једној платформи, као Јелена

²⁰ Уп. L. Wiart, *Op. cit.*, 24.

Вукићевић²¹ која за приказивање књига користи Инстаграм, или на више платформи за практиковање заједничког читања и коришћења књига, као Славка Влалукин,²² блогерка, буктокерка, букстаграмерака, активна на Гудридсу и у разним читалачким групама, имајући притом у виду да се ове онлајн читалачке праксе (од избора књига за читање до односа према тим књигама као предметима, медијима делâ и средствима изграђивања свог читалачког имиџа) не могу третирати као репрезентативне за савремено читање (књига) уопште.²³

В. С.: Да ли сматрате да праксе приказивања, оцењивања, класификовања књига и дискутовања о њима карактеристичне за нове медије доводе или могу да доведу до значајних промена на плану читалачких искустава, рецепције и третмана књига? Да ли људи чије се читање води и жељом или потребом да свој доживљај дате књиге јавно изнесу и поделе са другим (потенцијалним) читаоцима исте књиге, заправо читају и књиге користе на неки посебан начин?

С. В.: Врло је интересантно посматрати феномен читања на друштвеним мрежама јер на то како ће књига бити приказана утиче много фактора. Апсолутно се слажем да приказивање књига у различитим медијима мења третман књига и књижевности уопште, специјално што је у то умешан и директни маркетинг. Различите су потребе људи; врло је вероватно да

²¹ Јелена Вукићевић (1987, Нови Пазар, Лепосавић) дипломирала је општу књижевност и теорију књижевности на Филолошком факултету, а мастер студије културологије завршила на Факултету политичких наука у Београду. Учествовала је у реализацији пројеката и едукативних радионица у области књижевности, позоришта, родних студија и визуелне антропологије. Текстовете и поезију објављује у штампаној и електронској периодици. На Инстаграму је 2021. године започела пројекат „Висибаба”, књижевни фото-едиторијал, где уметничким фотографијама илуструје пажљиво одабране комаде из појединих књижевних дела.

²² Славка Влалукин је апсолвенткиња српске књижевности и језика са општом књижевношћу на Филолошком факултету. Завршила је Женске студије при Центру за женске студије у Београду. Ради у ИК „Штрик”, а сарађује са колективом „Побуњене читатељке”, Аутономним женским центром и другим организацијама. Књижевнокритичке текстове објављивала је у тематским зборницима, књижевним часописима и на порталима. Ауторка је блога „Немам име, имам коментар”.

²³ Уп. нпр. разлику у резултатима анализе неких аспеката читања код француских читалаца уопште и код испитаника врло активних на сајтовима посвећеним читаоцима и књигама, које проистичу и из другачијег процентуалног удела особа различитог узраста, степена и врста образовања у одговарајућим узорцима (Wiert, *Op. cit.*, 210–217). Иако су ИКТ прошириле могућности тзв. обичних читалаца да учествују у јавној (пр)оцени вредности и значаја одређене књиге или аутора, да ли ће и на који начин читаоци ту могућност користити зависи од низа претходних друштвено-економски и идеолошки условљених избора.

сви крећу од жеље да са неким поделе своје импресије, али многи касније постану само машина за промоцију, те је упитно колико је доживљај који деле на мрежама заиста њихов, а колико је условљен жељом да се удовољи издавачу и осигура наредна сарадња.

В. С.: Да ли бисте се сложили са теоретичарком која је, узимајући Гудридс као пример, ове праксе назвала јавном изведбом, односно перформансом читања?²⁴

С. В.: Ово је био сјајан чланак и хвала на препоруци. Допало ми се како Накамура образлаже своје становиште и заиста делује да би могло о томе да се говори као о неком перформансу.

Ј. В.: Рецимо да бих се сложила.

В. С.: Јелена, Ваша „Висибаба” привукла је пажњу пре свега због тога што сте уместо мање-више уобичајених реквизита и препознатљивих амбијента одлучили да свој доживљај књиге пренесете и поделите путем серијала фотографских жанр-сцена које представљају визуелне адаптације цитираних одломака из књиге и у чијем настајању, поред Вас, учествују и Ваше пријатељице, и у улози фотографкиња, сценографкиња, глумица, односно модела и у улози читатељки књига које на тај начин препоручујте. Да ли је, стога, серијал објава који посвећујете једној књизи одраз заједничког утиска и сарадничког читања или је, ипак, Ваш доживљај књиге доминантан?

Ј. В.: Свакако, мој доживљај књиге је водећи у том смислу да сам пре свих осталих који су позвани да учествују већ у глави и на папиру изанализирала књигу и извукла сцене, оно што је мени важно да представимо датим насловом, а опет, са друге стране, чекам њихов доживљај прочитаног, и онда заједно, на лицу места, са осмишљеним сценама приступамо задатку. Водим се жељом да свима током тог једног дана и заједничког фотографисања буде пријатно, да је сваки коментар добродошао, прихватам сугестије и критике. Пре тог финалног дана одвијају се и сусрети уживо, записивање идеја, промишљања, упознавања (јер неке од „јунакиња” нисам познавала пре сарадње), тражење идеалне локације, као и размењивање порука – делимо атмосферу коју желим да дочарамо, неке инспирације које сам пронашла, неке друге ауторе и ауторке који су ме подстакли, а немали број пута су подељене и личне приче, и изграђен простор поверења, жеље и

²⁴ Lisa Nakamura, “‘Words with Friends’: Socially Networked Reading on Goodreads”, *PMLA* Vol. 128, No. 1 (January 2013): 241. Уп. и: Peter Boot & Marijn Koolen, “Captivating, splendid or instructive? Assessing the impact of reading in online book reviews”, *Scientific Study of Literature* Vol. 10, 1(2021): 72–73.

воље да дамо све од себе. Тако да све до тренутка док Дуња (фотографкиња) не пошаље коначан материјал, не знам како ће сцене изгледати. Наравно, ја сам поред, са свеском у руци и мобилним телефоном, да могу публици да приближим процес настајања. Волела бих да у будућности имамо више простора, бољу опрему, али за сада радимо са овим што имамо. Такође, с почетка је утисак „јунакиња” о прочитаном био такоређи срамежљив, а како сам се и сама ослобађала, тако је растао и број фотографија, али и њихови утисци, као и утисци преводилаца. Може се рећи да желим да укључим и све оне „невидљиве”, који стоје иза процеса стварања књиге, јер су подједнако важни и превод и дизајн или коректура текста, а немали број пута сведочимо, барем у нашем читалачком простору, да се то заобилази, не вреднује, и оставља у неком ћошку.

В. С.: Нови модели дељења читања и читалачких реакција најчешће подразумевају двоструку евалуацију: неко представља или (пр)оцењује књигу, а затим тај приказ бива предмет оцене и(ли) коментара других корисника мреже или апликације (од којих неки књигу о којој је реч нису ни прочитали). Незаобилазна логика самих окружења таква је да, на пример, на профилима књига на Гудридсу у врху нису ни најновији ни најдетаљнији него прикази и коментари са највише свиђања (до 300 њих, сва остала мишљења „отпадају”, имплицира се њихова безвредност). Међутим, коментари се ређе тичу саме књиге, а чешће начина на који је особа објавила свој утисак о њој, што конверзацију скреће у другом правцу. Да ли су, по Вама и у Вашем случају, приказивање књига и читалачких активности више књигоцентрични или више егоцентрични или су им у фокусу контакти и интеракције које се њима потенцијално изазивају, виртуална дружења и сарадње за које су књиге изговор и(ли) повод?

С. В.: Мислим да се Гудридс доста разликује од букстаграма, буктјуба и осталих бук-заједница. Могуће је да закључак изводим посматрајући само свој круг пријатеља, који није велики, али рекла бих да на Гудридсу људи немају свест о томе колико далеко алгоритам може да их доведе. Заправо сам и сама постала свесна те чињенице тек недавно. Чини ми се да је Гудридс као нека врста заједничког дневника читања, у коме свако уноси своје утиске без великог размишљања о томе како би заједница могла да реагује. Са друге стране, књишке заједнице попут букстаграма и буктока зависе од алгоритма – више није сигурно ни да ће вас видети они који редовно прате ваш садржај, због чега је неопходно стално смишљати нове начине да се анимира публика, што опет доводи до тога да вас издавач примети и понуди вам сарадњу. До сада нисам никада чула да је неко

остварио сарадњу са издавачем на основу аргументованих текстова на Гудридсу, али су зато сарадње са букстаграмерима најнормалнија ствар. Када стварам садржај за мреже, трудим се да у фокусу увек буде књига, односно оно што је у мени изазвала. Мислим да већ имам и неки препознатљив тон: кренем од личног искуства па завршим на књизи, не знам како се тај образац наметнуо, али јесте и некада буде препознат као садржај који треба препоручити, а некад не буде. Лагала бих када бих рекла да ми није битно да ли ће људи реаговати јер чему онда постојање на друштвеним мрежама, али мислим да више о реакцијама мислим док правим фотографије јер и даље имам неку идеју да је то прва ствар која људе привуче.

Ј. В.: Ево, ја на пример, немам профил на Гудридсу, не да бих вам се похвалила, али сам увек зазирала од оцењивања те врсте, као кад крајичком ока видим оцене за филм – ја одлепим, а оцена нула (ха-ха). Када бисмо извршили подробнију анализу, можда бисмо и имали одговор на ваше питање, тако да мислим да све зависи од намера и циља особе која одређени профил води, као и од читалачког сензибилитета. О стратегијама платформе Инстаграм, калкулацијама и бројевима знам тек површно, а да ли ће свако наћи оно што њему одговара, повезати се или остварити сарадњу, питање је личног одабира.

В. С.: Да ли се читање у контексту букстаграма и сродних формата у оквиру читалачких мрежа и апликација за читање може назвати друштвеним или заједничким, сарадничким, дељеним, дистрибуираним? И да ли такво читање доприноси стварању неких (и каквих) заједница?²⁵

²⁵ О неформалним читалачким заједницама са различитим, специфичним односима према писаној речи из дијахронијске, односно културноисторијске перспективе реч је у делу једног од најважнијих истраживача у области историје читања Рожеа Шартијеа. Свака заједница има своје норме и конвенције које одређују „леgitимне употребе књиге, начине читања и средства и методе тумачења”, као и своја очекивања и интересе које улаже у праксу читања и који читањем управљају (Roger Chartier, *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, trans. by Lydia G. Cochrane (Stanford: Stanford University Press, 1994), 4–5). Нешто уже су, само на основу заједничких стратегија тумачења, дефинисане интерпретативне заједнице Стенлија Фиша. Видети: Jane Tompkins, “The Reader in History: the Changing Shape of Literary Response”, in *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1980), 220. О стварању заједнице посредством читања и нових модела виртуелне интеракције међу многобројним читаоцима „умреженим” око једне књиге, на примеру онлајн читалачког клуба „Једна књига, један Твитер” (#161т), по узору на иницијално америчке кампање „Једна књига, један град”, реч је у: Gruzd et DeNel, *Op. cit.* Пјанцола скреће пажњу на низ нових термина које теоретичари и истраживачи начина, средстава и мотива, односно циљева повезивања људи (боље рећи аватара) у мање или веће и мање или више издвојене мреже у виртуалној сфери уводе у покушају да их разлуче

J. V.: Подсетили сте ме сада на једно благо од књиге – *Не надајте се да ћете се решиити књија* (код нас ју је објавио Градац), уједно и на разговор Умберта Ека и Жан-Клода Каријера. Њихово искуство библиофила, колекционара старих и ретких књига, истраживача и трагалаца за инкунабулама, првим штампаним књигама, подстиче их на размишљање о томе како је књига, попут точка, неки вид ненадмашивог савршенства у поретку идеја. Иако на овом месту можемо говорити и о преврату какав можда најављује масовно (или не) прихватање електронске књиге, њих двојица одавањем почаст књизи напосто су желели да покажу како књигу савремене технологије нису обесмислиле. У нашем случају, савремене технологије представљају спону, испружену руку, нешто што можемо искористити у пуном опсегу јер управо стварање заједнице, и то заједнице страствених читача, сакупљача, коментатора, која је апсолутно пожељна, доприноси бољем разумевању нас самих, других, оних Других, на крају крајева, емпатији и разлозима за нови и светлији дан.

C. V.: Најпре сам помислила да не бих ишла у том правцу, али заправо би имало смисла. Ако сте присутни на, рецимо, букстаграму, који иначе користим као пример за све јер сам ту најприсутнија, онда имате увид у различита читања и тумачења. Из својих искустава могу да потврдим да сам у неколико случајева полазила од туђих импресија, што као повод да сама прочитам дело, што док сам писала у жељи да потврдим или оповргнем полазиште. Тако да да, ја бих читање на друштвеним мрежама назвала заједничким, па и сарадничким.

B. C.: Изузимајући познанике и пријатеље из „стварног” света, како Ви одлучујете кога ћете пратити? Да ли је довољно да Вам нечија објава / коментар на књигу привуче пажњу или ипак прво процењујете сродност свог и туђег читалачког укуса и наступа на основу читавог профила особе коју ћете (можда) почети да пратите, самим тим и да њене препоруке и ставове у вези са одређеним насловима примате к знању?

C. V.: То је занимљиво јер када алгоритам гурне ваш пост у такозвани *explore*, различити људи доспевају до вас. Никад не пратим људе који каче

.....
од оних традиционалних, офлајн типова груписања људи, било самоиницијативно или на основу заједничких карактеристика и пракси којих сами људи не морају да буду свесни, нити склони да их актуелизују кроз директне контакте – простор, амбијент или зона контаката, зближавања, сродности и сл. (Pianzola, “Social reading Becomes Digital”). О могућности читалачких заједница, из више филозофске перспективе, реч је у: Luca Ferrieri, „Lo stupore della lettura condivisa: bene comune, grande gaudio”, Intervento al XIII Forum Passaparola di Mantova (4. 11. 2016), dostupno na: <http://laletturanonostante.it/wp-content/uploads/2019/06/Lettura-condivisa-nei-GdL-MN-Forum-Libro.pdf>.

само сопствене фотографије, не зато што имам нешто против тога, просто ме не занимају фотографије људи које не познајем. Приметила сам и да слабо пратим људе који читају само једну издавачку кућу, небитно коју, некако ми се то чини помало ускоумним. Такође, ако приметим да смо идеолошки на различитим странама, то ми је опет разлог да не узвратим или отпратим особу. Сад тек видим колико је ово сложен процес, никада раније о томе нисам размишљала.

Ј. В.: Код мене је такоређи одмах, ако „искочи” нешто што ми заголица машту, заинтригира ме, вољна сам и да ближе упознам одређени профил. Благо су ми открића да смо одрастали на различитим крајевима земље и света, а да смо расли, на пример, уз исте бајке, поезију или класике, те ми је у том смислу таква врста сродности божанствена!

В. С.: Да ли имате утисак да размене које се врше путем друштвених мрежа доприносе вашем доживљају и разумевању значења и(ли) значаја конкретних књига или (само) обогаћују, интензивирају ваше читалачко искуство независно од конкретних предмета читања?

Ј. В.: Апсолутно да, поготово ме заинтригира, на пример, одређени наслов којем нисам посветила довољно простора и времена или сам га једноставно прескочила, с обзиром на то да сам савремену литературу почела да читам пре пар година; до тада су врхунац мог читалачког искуства биле грчке драме или текстови старог света (за ово кривим студије светске књижевности, ово „кривим” схватимо најблаже могуће речено) и туђа читања и запажања ме подстакну да издвојим време за ново и пажљивије читање.

С. В.: Мој први одговор на ово питање био је наравно да не. Али истина је да доста утичу: не само да ми отварају прозор ка неким насловима које бих пропустила, већ многа моја читања настају као жеља за дијалогом о прочитаном. Букстаграм ми је доказао да двоје људи не морају читати исту књигу иако читају исти наслов и мислим да је то сјајна ствар, наравно под условом да постоји култура комуникације.

В. С.: Многи своје објаве о књигама називају рецензијама, иако се овај термин примарно односи на оцену културног артефакта (у издавачкој и академској пракси и знатно уже: на оцену рукописа предложеног за објављивање) коју износе и образлажу потврђени стручњаци у области којој дело номинално припада. Да ли је, по Вашем мишљењу, реч о непознавању примарног значења и контекста употребе овог термина или о његовом намерном присвајању да би се подрила наслеђена хијерархија читалаца коју он подразумева и оспорила важност институционално „оверених”

стручних компетенција? Како Ви (ако уопште) одређујете своје објаве? Да ли нам је за те објаве потребан нови жанровски термин?

J. V.: Мислим да би сви заједно требало да имамо одговорност према написаном, изреченом, потписаном. Не можемо, такође, ни забранити било коме да свој текст освоји рецензијом или критиком, иако знамо (верујем да знамо) да су године и године научноистраживачког рада потребне да би се стекло поменуто знање, а опет ни одбацивати све „друге”, који говоре о књигама на овај или онај начин. Треба отворити простор за дискусију, питања, јер управо ћемо тако придобити неког радозналост будућег студента књижевности, на пример, или створити простор за дискусију о насловима који су били познати само неколицини „одабраних”. Своје објаве одређујем као осврте, мапе унутрашњих простора, преиспитивања, упознавања са Другим испред себе. Са друге стране – да ли нам је потребан нови жанровски термин? Казаћу не.

C. V.: Нисам у потпуности сигурна, али мислим да је термин рецензија у књигољубиве заједнице упливао из такозване блогосфере, конкретно из блогова који се баве козметиком. Књига је, специјално када су издавачке куће откриле могућности ових заједница у маркетиншком смислу, постала производ који треба оценити, па је, у недостатку бољег решења, преузет термин рецензија. Када пишем за Инстаграм, то је просто садржај, да не кажем контент, и да, апсолутно је потребан нови жанровски термин јер друштвене мреже су стварност, нови медиј у којем традиционалне науке имају своје место, али им је, у складу са новим околностима неопходна нова терминологија. Са блогом је мало другачија ситуација и када пишем циљано за блог, што је ретко, али се деси, онда се трудим да ти текстови буду нешто што би могло да се назове критичким приказом.

V. C. Колико су, по Вама, и у ком смислу, ако јесу, ове праксе утицајне? Да ли су стимулативне у смислу да подстичу на читање представљајући га као креативно, продуктивно, забавно и „повезиво”?

C. V.: Могу бити и такве, а могу бити и оптерећујуће, будући да се константно форсира број прочитаних књига.

V. C.: Различити су мотиви за објављивање утисака о књигама и учешће у јавним дискусијама о њима или о читалачком ужитку који књиге (не) успевају да створе. Да ли је у Вашем случају реч о својеврсном јавном дневнику читања (који Вама лично превасходно служи као подсетник и успомена, односно као материјални траг и сведочанство по себи ефемерних читалачких доживљаја) или о импулсивном прикључивању праксама и заједницама других читалаца „интернета” или пак о потреби

да сазнате како други људи доживљавају и оцењују ваше бављење књигама или да пронађете људе који су на сличан начин једнако привржени књигама уопште или одређеним врстама књига? Да ли, поред тога, у Вашем случају постоји намера да се пратиоци наведу да одређене књиге (не) прочитају?

С. В.: Ово је сјајно питање и унапред се извињавам на мало дужем одговору. Моје присуство у заједницама које се баве књигама заправо је случајно. Прво је настао блог „Немам име, имам коментар” и то као реакција после смрти најбољег професора Миодрага Павловића. У комуникацији са људима из блогосфере, открила сам Инстаграм, чији ми се концепт допао јер сам, са тек добијеним паметним телефоном, фотографисала све и свашта. Тако је и настао профил *belgradofska* на Инстаграму, назван након интерне шале са фокусом на сцене које виђам у Београду: хтела сам да то буде албум фотографија које сам правила успут, по музејима и слично. Тек понекад бих поставила и књигу, нешто што тренутно читам или нешто везано за испит, али је, након неког времена, алгоритам почео да ми предлаже сличне фотографије књига и тако сам открила такозвани букстаграм. У њему сам најпре видела могућност да мој блог постане видљивији, али сам убрзо схватила да више читам него што пишем, па ми се сад чини да блог заправо прати букстаграм. Када осетим потребу да поделим своје утиске о некој књизи, радим то пре свега због себе; најчешће јер ми је потребно да са собом рашчистим шта о некој књизи мислим. Намера да неког другог мотивишем на читање или да га одговорим постоји у два случаја – ако ме књига одушеви или ако мислим да је ужасна. Важно ми је да увек имам аргументе и за једну и за другу опцију, па сам, ако се букстаграмска јавност не сложи са мном, спремна на дискусију.

Ј. В.: Дефинитивно јесте једна врста јавног дневника, а уједно и жеља да одређени наслови не остану само у магацинима издавача или на полицама књижара. Прелеп је осећај свакако кад вам се неко јави поруком или вас сретне на улици и каже да је баш по вашој препоруци прочитао одређени наслов, да га је разгалило, оснажио, а мене дефинитивно охрабри да нисам сама у свему овоме и да се страст и љубав према књигама осећају и преносе даље. Има Чеслав Милош дивно једно писаније у вези са свиме о чему овде пишемо и разговарамо, стога остављам његове речи: „Овде сам. Те две речи садрже све што се може рећи: од њих се полази, њима се враћа. Овде: то значи на овој земљи, на овом, а не на неком другом континенту, у овом, а не у неком другом граду, у овој епохи коју називам својом, у овом веку, ове године.” Говори даље да му није суђено ниједно

друго место, ниједно друго време. Писао је о разним стварима, и углавном онако како није желео, каже. И зна да ни сада неће писати онако како одавно намерава, уосталом, увек је био свестан да жели немогуће. Требало би моћи саопштити сву необичност „налажења овде” у једној реченици, у којој би се истовремено појавили храпавост и мирис коже, целокупан садржај памћења, целокупно данашње слагање и неслагање. Свако од нас се стиди, верујем, своје беспомоћности и незнања и сматра доличним да другима преноси само оно што, како ми се чини, разуме. Стога, морамо се ослањати на проверавање сваког тренутка, да се не удаљимо од онога што смо истински проживели, за свој рачун, оно што смо дотакли. Храбри смо, неустрашиви јер смо сигурни да имамо нешто значајно да објавимо свету и да нико други осим нас није позван да то објави. Даље, наставља Чеслав Милош, осећање непоновљивости индивидуе и непоновљивости улоге ипак слаби, мисао о свим људима какви су били, какви су и какви ће бити, који нечему теже, сумњају, верују, већих од нас по снази или проницљивости ума, враћа нам поверење у оно што називамо „ја”. Зар не би требало унапред проценити властите изгледе, достићи их, или ако не, једноставно ћутати. Но, сада, у овом тренутку, док одговарам на ваша питања, представљам књиге, условно речено, бескрајно много људи чини то исто; но, ипак, овде, сада, имам храбрости, иако накнадно, да говорим. Придружујем се радостима свега наведеног Чеслава Милоша, и срећна сам због мозаичког склопа те велике целине, која се састоји од делимичних, иако невештих покушаја разних људи, покушаја свих нас. Покушавам, у жељи да изразим захвалност породици, пријатељима, свету: бити окружен погледима на свет, свим осећањима, целокупним знањем и свим могућим заблудама, даје вам осећај сигурности и утехе. Књига као пријатељ и сапутник на мом путовању и откривању радости боравка са свима оним пре и после, иза вечности.

В. С.: Колико карактеристике саме платформе/апликације за читање утичу на Ваше стратегије изражавања, на Ваш стил и тон и да ли те карактеристике имају утицаја на Вашу одлуку о окружењу у којем ћете објавити своје утиске о датој књизи?

С. В.: Можда је то грешка, али не бих рекла да пратим трендове на платформама, бар не у потпуности. Мислим да су највећи разлог моја лењост и мањак стрпљења за креирање таквог садржаја. Волим да поделим своје мишљење о одређеним књигама, али не обраћам претерано пажњу на то да ли се уклапају у законе заједнице на одређеној платформи или не. Понекад будем посебно инспирисана, па садржај буде реакција на форму у којој је дело написано, текст на корици или наводе из одређених рецензија

и сваки од тих постова је постао виралан, што ми говори да, упркос тренутним трендовима, заједница ипак најбоље реагује на оригиналан садржај. Ретко кад планирам шта ћу објавити, што се види и у временском распону између мојих објава; дешава се да месецима не објавим ништа јер просто немам шта да кажем. Текстови које објавим на друштвеним мрежама најчешће су производ тренутка: смислим и закажем пост, па тек после мислим о могућим последицама.

В. С.: Професионални критичари су аматерску критику на интернету, нарочито у току прве деценије 21. века, покушавали да дискредитују као продукт неупућености, неадекватног или недовољног образовања и недовољне писмености читалаца као аутора приказа.²⁶ Међутим, осим што се од почетка развоја онлајн модела представљања и сарадничког вредновања књига, међу мноштвом приказа наилазило и на оне који стилем и вредносно-интерпретативним оквиром, као и с обзиром на то којим аспектима књиге и рецепције се баве, врло мало или уопште не одступају од конвенција професионалне критике, с временом су се у праксе приказивања и оцењивања књига на Инстаграму, Јутјубу, Гудридсу или неком четвртном веб-месту све више укључивали, и даље се укључују, људи чије је образовање адекватно и релевантно, који понекада, паралелно, припадају и одговарајућем институционалном и(ли) дисциплинарном пољу. Дакле, уместо аматера који преузимају „забран” професионалаца, (потенцијални) професионалци преузимају простор, стратегије и моделе дељења утисака љубитеља књига и читања.²⁷ Да ли су притом, остајући субјективни, мање-више емотивни, па и исповедни, ти изрази утисака постали креативнији, разноврснији, критички и стилски софистициранији или пак претенциознији и бомбастичнији?

²⁶ Неки примери жестоких расправа између (угрожене) професионалне критике и књижевних блогера наводе се у: Ann Steiner, „Private Criticism in the Public Space: Personal writing on literature in readers' reviews on Amazon”, *Particip@tions* Vol. 5, Issue 2 Special Edition (November 2008); Murray, *Op. cit.*, 119

²⁷ Губитак интересовања за традиционалне облике/изворе препорука или пак поверења у њих илуструју, на пример, резултати навођеног француског истраживања неколико читалачких мрежа, укључујући и оне намењене само одређеној врсти књига, тј. омладинској литератури (тзв. књижевност за младе одрасле) и стриповима – читаоце активне на читалачким платформама слабо интересује мишљење званичне критике, библиотекара и других који се професионално баве књигом, поред осталог и услед разилажења интересовања и укуса (најпопуларнији жанрови и жанровска књижевност уопште ретко и са закашњеним доспевају до свести стручних читалаца), али и због девалвација те врсте стручности. Примера ради, свега 2% испитаника интересују књижевне награде. (Wiert, *Op. cit.*, 258–260)

Ј. В.: Дефинитивно све зависи од намере и намене, да ли објављујемо у књижевном часопису чија је традиција дуга преко 50 година или на свом блогу/сајту и да ли желимо да нас разумеју, односно ко желимо да нас разуме, каква је то публика са којом желимо да искомуницирамо, са каквим утисцима желимо да неко оставимо када заврши читање наше или било чије објаве/критике/осврта/приказа? Пре свега, елементарна одговорност према сопственом раду и знању.

В. С.: Поред тога, било да су у сфери онлајн критике активни или не, многи професионални рецензенти и критичари прате неки или више различитих извора онлајн објава о књигама. Да ли се због свега наведеног став професионалне и институционалне критике променио (или се, макар, мења)? Да ли се, можда, у начину на који се о књигама пише у официјелним медијима може приметити повратни утицај начина изражавања и приступа карактеристичних за онлајн заједнице непрофесионалних читалаца?

С. В.: Нисам сигурна ни да институционална критика уопште постоји, односно чини ми се да се у највећој мери заснива на личним односима, што је можда последица мале књижевне сцене у којој свако сваког познаје. Ако утицај постоји, ја га до сада нисам приметила. Више се, рекла бих, осврћу на тираже и то колико је наслов читан и тражен.

В. С.: Међу књишким инфлуенсерима и, иначе бројнијим, инфлуенсеркама има и оних који/које сарађују са комерцијалним издавачима и(ли) књижарима. А шта је са библиотекама? Да ли сарадња постоји и какве су могућности и(ли) препреке када је о том односу реч?

С. В.: Баш сам о томе недавно разговарала са пријатељицом која је такође део букстаграмске заједнице, како то да нико не сарађује са библиотекама. И закључиле смо да је то због тога што у библиотекама ретко раде људи који могу да препознају предности оваквих сарадњи, иако је доста библиотекара/библиотекарки део букстаграм/буктјубе-заједнице. Међутим, открила сам и неке изузетке. Рецимо, Библиотека шабачка је остварила сарадњу са Теодором Миленковић, девојком која је активна на каналу „Дора и књижица”. Садржај се објављује на каналу Библиотеке шабачке и за сада је реч о видеима који садрже препоруке наслова. Мислим да је то добар почетак, али се сад поставља питање: за кога је тај садржај прављен? Ко су главни корисници библиотеке и која је публика коју покушавају да привуку? Могућности су готово неограничене, само је потребно познавати потребе таргетиране публике и према њима одредити платформу и особе за сарадњу. (Коментар приде: ја бих рецимо за младе одабрала неког са Тиктока, за средњу генерацију Јутјуб, али у форми подкаста, који би се

даље дистрибуирао на друге платформе, погодне за слушање у покрету, а за старије традиционалне медије. Шабачка библиотека је стварно направила искорак, али ми он не делује промишљено. Мислим да није довољно само направити препоруке, поента је да се људи доведу у библиотеку, што би значило да садржај треба правити са књигама којих тамо има, најбоље у самом простору. Због тога мислим да је за саме библиотеке боље када би постојала могућност да запослени креирају садржај: рецимо, питамо библиотекарку које три књиге највише поклања, које би књиге волела да може да прочита поново, препоруке за летовање, шта читати на распусту, а да није лектира или водич за прваке у библиотеци: одакле почети... Тикток је препун идеја које се могу искористити и за друге платформе.)

Ј. В.: Позовите ме (смех)! Сарадња дефинитивно постоји (барем у мојим идеалним замислима). Искрено, нисам чула до сада за нешто слично, осим да су одржаване промоције књига, али као што смо имали путујућа позоришта у Србији од друге половине 19. века, зашто не бисмо имали и путујуће библиотеке, читаче, заједнице? Сцену имамо, заинтересоване такође, књига и непрочитаних наслова колико желимо, шта нам још остаје, да стварамо, повезујемо се и креирамо просторе слободе и радости! Будимо светле тачке!

Literatura:

1. Boot, Peter. "Editing social media: the case of online book discussion." *International Journal of Digital Humanities* (2019): 1–12.
2. Boot, Peter & Marijn Koolen. "Captivating, splendid or instructive? Assessing the impact of reading in online book reviews." *Scientific Study of Literature* Vol. 10, 1 (2021): 66–93.
3. Chartier, Roger. *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, trans. By Lydia G. Cochrane. Stanford: Stanford University Press, 1994.
4. Driscoll, Beth and Denel Rehberg Sedo. "Faraway, So Close: Seeing the Intimacy in Goodreads Reviews." *Qualitative Inquiry* 25 (2018): 248–259.
5. Ferrieri, Luca. „Lo stupore della lettura condivisa: bene comune, grande gaudio”. *Intervento al XIII Forum Passaparola di Mantova* (4. 11. 2016). <http://lalettura-nonostante.it/wp-content/uploads/2019/06/Lettura-condivisa-nei-GdL-MN-Forum-Libro.pdf>.

6. Franzen, Jonathan. *How to be alone*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002.
7. Gruzd, Anatoliy et Rehberg Sedo, DeNel. “#1b1t: Investigating Reading Practices at the Turn of the Twenty-first Century”. *Mémoires du livre / Studies in Book Culture* 3, no. 2 (2012). <https://doi.org/10.7202/1009347ar>.
8. Howie, Linsey. “Speaking Subjects: Developing Identities in Women’s Reading Communities”. In *Reading Communities*, 140–158. Palgrave Macmillan, 2011.
9. Kiernan, Anna. “The Growth of Reading Groups as a Feminine Leisure Pursuit: Cultural Democracy or Dumbing Down?” In *Reading Communities*, 123–139. Palgrave Macmillan, 2011.
10. Long, Elizabeth. *Book Clubs: Women and the Uses of Reading in Everyday Life*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
11. Long, Elizabeth. “Textual Interpretation as Collective Action.” *Discourse* 14, no. 3 (1992): 104–30. <http://www.jstor.org/stable/41389235>.
12. Mangen, A., and van der Weel, A. “The evolution of reading in the age of digitisation: an integrative framework for reading research”. *Literacy* 50 (2016): 116–124. Doi: 10.1111/lit.12086.
13. Murray, Simone. *The Digital Literary Sphere*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2018.
14. Naik, Yesha. “Finding Good Reads on Goodreads: Readers Take RA into Their Own Hands.” *Reference & User Services Quarterly* Vol. 51, No. 4 (Summer 2012): 319–323.
15. Nakamura, Lisa. “‘Words with Friends’: Socially Networked Reading on Goodreads”. *PMLA* Vol. 128, No. 1 (January 2013): 238–243.
16. Ouvry-Vial, Brigitte. “Reading seen as a Commons.” *Participations* Vol. 16, Issue 1 (May 2019): 141–173.
17. Paolantoni, Simona. “Social Reading E Nuova Mediazione: Indagine Qualitativa Sul Rapporto Tra Lettura Giovanile, Reti Sociali E Biblioteche.” *AIB Studi* 61, 1 (2021): 85-99. <https://doi.org/10.2426/aibstudi-13076>.
18. Pianzola, Federico. *Digital Social Reading: Sharing Fiction in the 21st Century*. MITP Works in Progress, 2021. <https://wip.mitpress.mit.edu/digital-social-reading>.
19. Piper, Andrew. *Book Was There: Reading in Electronic Times*. Chicago; London: University of Chicago Press, 2012.
20. Reborá, Simone [et al.]. “Digital humanities and digital social reading.” *Digital Scholarship in the Humanities* Vol. 36, Issue Supplement 2 (October 2021): ii230–ii250. <https://doi.org/10.1093/llc/fqab020>
21. Rehberg Sedo, DeNel. “An Introduction to Reading Communities: Processes and Formations.” In *Reading Communities from Salons to Cyberspace*, 1–24. Palgrave Macmillan, 2011.

22. Rehberg Sedo, DeNel. "Readers in Reading Groups: An On-line Survey of Face-to-Face and Virtual Book Clubs". *Convergence: The Journal of Research into New Media Technologies* 9, no. 1 (2003): 71–73.
23. Siguier, Marine. «Donner à voir le lecteur sur les réseaux sociaux numériques: «Bookstagram», entre nouveaux régimes de visibilité et iconographies standardisées». *Études de communication*, 54 (2020). Mis en ligne le 02 janvier 2022. <http://journals.openedition.org/edc/10203>; <https://doi.org/10.4000/edc.10203>.
24. Steiner, Ann. "Private Criticism in the Public Space: Personal writing on literature in readers' reviews on Amazon." *Particip@tions* Vol. 5, Issue 2 Special Edition (November 2008).
25. Stojmenović, Violeta. „Efekti digitalnih tehnologija na formiranje čitalačkih navika." *MELISSA – Museums, Ethics, Library and Information Science, Studies, Archives* Vol. 15, No. 2 (2016): 39–65. (na ćirilici)
26. Thomas, Bronwen. "The #bookstagram: distributed reading in the social media age". *Language Sciences* 84 (2021). <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2021.101358>.
27. Tompkins, Jane. "The Reader in History: the Changing Shape of Literary Response". In *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*. 201–232. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1980.
28. Walsh Melanie and Maria Antoniak. "The Goodreads 'Classics': A Computational Study of Readers, Amazon, and Crowdsourced Amateur Criticism". *Journal of Cultural Analytics* 4 (2021): 243–287. doi: 10.22148/001c.22221.
29. Wiart, Louis. *La prescription littéraire en réseaux: enquête dans l'univers numérique* [en ligne]. Villeurbanne: Presses de l'enssib, 2017. Disponible sur Internet: <http://books.openedition.org/presseenssib/6771>; <https://doi.org/10.4000/books.presseenssib.6771>.
30. Wolf, Maryanne. *Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World*. Harper Collins, 2018.

Violeta V. Stojmenović

Bor Public Library
sloterdajk@gmail.com

Nebojša Milikić

Rex Cultural Centre
n_milicic@hotmail.com

Jelena Vukićević

katjuncica.cita

Slavka Vlalukin

belgraddofska

WITH A BOOK, TOGETHER: BOOK TALKS IN A VIRTUAL COMPANY

Summary: The paper is conceived as an interchange of relevant theoretical and scientific insights into the various aspects of social reading, including recent qualitative and quantitative analyses of online evidence of ordinary and daily uses of books and readings (e. g. bookstagrams, Goodreads reviews, tags or “shelves”, lists, and ratings), as well as selected reading practices in virtual groups or communities, represented by three interlocutors whose practices of social reading and purposes differ significantly, both from each other and from mainstream models. Starting from the social (socializing, mutual, and sociable) dimensions of reading, the paper aims to demonstrate a range of possible collective uses of individual and group readings supported/extended by the new digital technologies. These enabled the expansion of many interesting transmedia models of expressing, sharing, and exchanging reading experiences and personal, often affective impressions among a huge number of readers differing in their characteristics, as well as in their interests and aspirations. The aforementioned interlocutors reflected on their own experiences and activities in online reading environments and thus contributed to this polyphonic and collaborative reading of reading.

Keywords: reading, social reading, reading groups, book clubs, social networks for readers, reading apps, bookstagram, amateur criticism.

Примљено: 15. априла 2022.

Прихваћено: 31. маја 2022.